

слухача, надаюць яскравую экспрэсіўную афарбоўку, перадаюць разнастайныя душэўныя перажыванні герояў.

Лірычнае пытанне можа быць не разлічана на адказ – яно па сваёй сутнасці безадказнае. Адказ на пытанне застаецца чакаць, таму што на момант маўлення ён, нібы разлятаючыся ў паветры, застаецца невядомым: *Падыйдзі, дзяўчынка, / Ці ж мяне не знаеш?* [1, с. 338].

Вызначальнай асаблівасцю рытарычных пытанняў з пункту погляду зместу выказвання з’яўляецца адсутнасць пытання аб невядомым. Рэпліка, якая ідзе іншы раз за рытарычным пытаннем, не з’яўляецца адказам на гэтае пытанне, яна толькі падкрэслівае станоўчы ці адмоўны змест рытарычнага пытання. У большасці выпадкаў рытарычнае пытанне граматычна аформлена пыталым сказам.

Такім чынам, аналізуючы “Песні на ваяцкі лад” Я. Купалы, адзначым, што важную ролю ў іх адыгрываюць сродкі гукапісу і рытарычныя фігуры. Сам цыкл заснаваны на прыёме паралельнага сінтаксічна-кампазіцыйнага размяшчэння аднатыпных элементаў паэтычнага выказвання і працягвае традыцыі народнай паэтыкі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Купала, Я. Вершы. Паэмы. Песні / Янка Купала; прадм. У. Гніламёдава. – Мінск : Харвест, 2007. – 704 с.
2. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / Рагойша В. П. – Мінск: Вышэйшая школа, 1987. – 414 с.
3. Станкевіч, А. А. Рыторыка : вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч. – Мінск : РІВШ, 2010. – 316 с.

УДК 821.161.3.-1* П. Трус

Л. П. Дземідзенка

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЕРШАЎ П. ТРУСА

У дадзеным артыкуле разглядаюцца моўныя асаблівасці вершаў П. Труса 20–30-х гадоў. На вялікім фактычным матэрыяле разглядаюцца такія моўныя асаблівасці як ўжыванне прыдатка, ужыванне аказіянальных слоў, ужыванне дзеясловаў-сінонімаў, вызначаецца і роля і месца такіх адзінак ў творчай спадчыне паэта.

Творчасць П.Труса 20–30-х гадоў стала значнай з’явай у беларускай літаратуры. Пачатак паэтычнай творчасці паэта прыпадае на той час,

калі беларуская літаратурная мова дасягнула пэўнага ўзроўню граматычнай унармаванасці і стылёвай распрацаванасці. Мова яго вершаў, як правіла, адпавядае агульнанароднаму лексічнаму фонду літаратурнай мовы 20-х гадоў і тым граматычным нормам, што крышталізаваліся ў “Беларускай граматыцы” Тарашкевіча. Характар жа моўна-выяўленчых сродкаў П. Труса абумоўлены рамантычнай экспрэсіяй пачуцця, падкрэсленай метафарычнасцю выказвання, стварэннем новых нечаканых кантэкстаў.

Вядома, кожны пісьменнік або паэт мае права на свой стыль, на свой падыход да выбару моўных сродкаў. Аўтар сам выбірае манеру пісьма, якая вылучае яго сярод іншых майстроў слова, вызначае адметнасць уласнага почырку. Але для гэтага неабходны разнастайныя ў функцыянальных і стылістычных адносінах сродкі.

Індывідуальнасць вершам П. Труса надае частае выкарыстанне складаных назоўнікаў, якія характарызуюцца ў яго вершах яркай вобразнасцю і непаўторнасцю. Асабліва гэта датычыцца эпітэтаў-прыдаткаў, большасць якіх створана паэтам на базе вядомых слоў ў адпаведнасці з патэнцыяльнымі магчымасцямі беларускай мовы.

У адрозненне ад адасобленага азначэння, прыдатак выражае прымету прадмета праз адносіны да яго таго прадмета, які названы самім прыдаткам. У выніку такога супастаўлення двух розных па семантыцы назоўнікаў, той з іх, які выконвае ў адносінах да другога азначальную сінтаксічную функцыю, надае яшчэ своеасаблівую эмацыянальную лексіка-семантычную характарыстыку азначаемаму слову. Гэту стылістычную асаблівасць прыдаткаў удала выкарыстоўвае ў сваіх вершах П. Трус. У яго вершах мы знаходзім:

- прыдаткі, якія поўнасцю адпавядаюць азначаемаму слову: Ой, не яснага сокала крылле, – Праімчалі **дні-сонцавеі**... [1, с. 12]; Гартуйце ў змаганні напорнасці дух, - збіраюцца **хмары-навалы** [1, с. 135]; Як драмалі палі, а ў палях ды туман, ой, **туман-малачай** серабрысты [1, с. 40]; Іду на сельскі сход **З сястрою-камсамолкай** І апяваю ёй **Заводы-гарады** [1, с. 112]; Хочацца навеяць **казкі-таямніцы** Гукамі мелодый, радасцю без слоў [1, с. 125]; Ты захаплялася прамовай, **Лістом-адносікам** ЦК [1, с. 140];

- прыдаткі, якія супадаюць у склоне з азначаемым словам: Сягоння ў **песнях-пералівах** Ты ўспомніш, Вёска, свае дні [1, с. 65]; Мо каб **сэрца-радасць**, Сэрца ў журавінах Акрапіла раны І лісты ў нізінах [1, с. 97]; Знікае **смага-дым**, прачнуліся дубровы, І **песня-гімн** плыве ад лазняка [1, с. 7]; Не слаўце містыкай, хто ў сэрцы мае здраду, Хто ў **сне-агоніі** ўзняў рукі на крыжы [1, с. 114]; А ў палёх, палёх Жоўты ліст палёг, Зацвілі сады **Цветам-шэранню** [1, с. 99];

- прыдаткі, якія не супадаюць з азначаемым словам у родзе і ліку: **Якая ноч.. У маім пакоі Сон-цішыня** даўно, даўно [1, с. 138]; **Выйду ў поле я, У далячынь-прастор,** Там прывольная Рунь кудравіцца [1, с. 20]; **А ў даліне ў цішы чырвань-кветкі** расцвілі [1, с. 40]; **Пазбіраю я слёзы-расу** І рассыплю ў песні крышталі... [1, с. 42].

Прыдатак, азначаючы прадмет, з'яўляецца другой яе назвай. Часцей за ўсё ў вершах П. Труса яны абазначаюць якасную характарыстыку асобы ці прадмета: **Каля постаці кудравіста-аўсянай Я спаткаю жнейку-маладзіцу** [1, с. 43]; **Завіёмся, красуні-дзяўчаткі,** Калі сэрца агнём паланее [1, с. 48]; **І шумяць аграмадзіны-крыгі,** Разганяюць удаль безупынна [1, с. 23]; **Я маўклівы стаяў Пад бальнічным акном...** пасцілаліся **сцені-карункі** [1, с. 108]; Там за дуброваю, **жнейкі-красуні** Звоняць сярпамі сталёвымі [1, с. 24].

У сваіх творах паэт у большай ступені выкарыстоўвае неразвітыя прыдаткі, радзей сустракаюцца складаныя: **Падаюць сняжынкi – дыяменты росы,** Падаюць бялуткі за маім акном... [1, с. 138]. Сустракаюцца ў паэта і назоўнікі-сінонімы. Яны раўназначныя па сэнсе і ў сказе выконваюць функцыю аднаго члена сказа: **Майго жыцця шляхі-дарогі** Пяском у ветрах замяло [1, с. 53]; **Селі гусанькі - Гусі-лебедзі,** Палі шэрыя на ваду [1, с. 116]; **Па якой жа – тое шчасце, а ці ліха-гора** мяне стрэне на чужыне, стрэне й пагаворыць [1, с. 126]; **Край легенд, крыжоў, магіл-курганаў,** край тугі – бальзам жывых крыніц [1, с. 132].

Такім чынам, прыдатак стаў яркай рысай моватворчасці П. Труса і, нашу думку, з'явіўся дабратворным узорам для беларускіх пісьменнікаў і паэтаў у іх далейшым пошуку ў галіне вобразна-выўленчых сродкаў.

Жыватворнай крыніцай папаўнення і ўзбагачэння мовы ў пачатку 20-х гадоў была народная мова і тыя словы, якія ствараліся пісьменнікамі. Шмат лексем, што ўжываліся ў творах тых гадоў, сёння чытачу незразумелыя. Але ў свой час яны не толькі папаўнялі лексічную сістэму беларускай мовы, а і падштурхоўвалі маладых паэтаў да актыўнага пошуку лексем у народных гаворках, стварэнню новых слоў. Таму нават тыя словы, што сёння здаюцца вымушанымі, нязвыклымі, штучнымі, былі неабходныя ў той час, такая моватворчасць была карыснай для беларускай літаратурнай мовы, якая пачынала выкарыстоўвацца ў многіх сферах ужытку і патрабавала новых сродкаў. Па гэтай прычыне нельга не адзначыць такую моўную асаблівасць вершаў П. Труса, як выкарыстанне аказіянальных слоў. Аналіз такіх аўтарскіх новаўтварэнняў паказвае, што ўтварае іх аўтар самымі рознымі спосабамі:

- ад іменных асноў пры дапамозе суфіксаў -і (-ы) са значэннем дзеяння паводле значэння ўтваральнай асновы:

- **крышталіць, крышталіцца ‘зьяць, блішчаць’**: Сыплюцца каплі вады і **крышталяцца** ў возеры сінім [1, с. 39];

- ад іменнай асновы пры дапамозе прэфікса ад- + -іва- - і абазначае працяглае неабмежаванае дзеянне:

адкаваліваць ‘адразаць’: Адкаваліваюць скібы Коні гакамі падкоў Робиць поле на сядзібы З воспай выбітых карчоў [1, с. 53];

- ад прыметнікавых асноў суфіксальным спосабам і абазначае дзеянне паводле прыметы, названай утваральнай асновай:

вішнёвіць ‘палымнець, узбуджаць’: Калыхала песня вольнае бязмежжа, А ў грудзях сярмяжных, Ой, **вішнёвіць жар!** [1, с. 14];

- ад вытворнага прыметніка + -асць. Назоўнікі на – асць утвараюцца ад вытворных асноў суфіксальных прыметнікаў з суфіксамі: -ав (-ов):

каляровы – каляровасць: Нямая бель...Гаі, Дубровы...Маўчаць за возерам стагі, Згубілі вербы **каляровасць**, А там ...снягі...снягі...снягі... [1, с. 56];

- шляхам аснова- і словакладання:

веснаплынь – вясна і плынь: Зазвінелі зімовыя крыгі **Веснаплынь** [1, с. 90];

светацень – свет і цень: Жыццё ў адвечных летуценнях і ўсё аддам я для жыцця, Калі ў чароўных **светаценьях** над краем ружы шалясцяць [1, с. 54].

Як сведчыць прааналізаваны матэрыял, новаўтварэнні з’явіліся ў мове твораў П. Труса невыпадкова, а ў сувязі з неабходнасцю перадаць новыя паняцці, якім не было адпаведнікаў у беларускай літаратурнай мове, а таксама таму, што нарматыўнымі лексічнымі сродкамі нельга было дакладна перадаць арыгінальнасць, навізну і свежасць выкладу.

Да асаблівасцей мовы П. Труса нельга не аднесці і такую асаблівасць, як выкарыстанне вялікай колькасці дзеясловаў-сінонімаў. Выкарыстанне іх аўтарам накіравана перш за ўсё на тое, каб замацаваць, падкрэсліць і выдзеліць пэўны змест, не апошняе месца займаюць дзеясловы-сінонімы і пры стварэнні мастацкай выразнасці і вобразнасці мастацкага твора. Яны нясуць даволі значную нагрузку як у сэнсавым, так і ў эмацыянальна-экспрэсіўным аспекце. Выкарыстаныя дзеясловы-сінонімы, якія размешчаны паслядоўна, адзін за адным, не дубліруюць сэнс з мэтай толькі выдзялення, падкрэслівання слова, яго гучання, сэнсу, як гэта заўважна пры лексічным паўторы, а, як правіла, служаць функцыі пашырэння інфармацыі, узмацнення яе гучання. У вершах П.Труса знаходзім:

- семантыка-стылістычныя сінонімы – словы, якія адрозніваюцца аб’ёмам семантыкі і стылістычнай прыналежнасцю: Гэта звоніць малатарня гулкім рогатам з грудзей, Дзе-нідзе ўжо сячкарыня **загамоніць, загудзе** [1, с.45]; А як устанеш рана-рана, На вадзе вянкi завянуць, - Будзеш **плакаць і журыцца**, Слёзы высушыць крыніца [1, с. 33];

- кантэкстуальныя сінонімы – лексічныя адзінкі, якія не маюць сэнсавай сувязі і збліжаюцца толькі ў пэўным кантэксце: Праімчалі дні-сонцавеі, І гаі **адцвілі, адзвінелі...** Ветры буйныя сум паразвеялі, Як туман залаты па вясне [1, с. 12]; Жыццё **хвалюецца і пеніцца** сягоння, З грудзей зямлі змывае смутак-жаль [1, с. 7]; Ціха журацца ў лісці асеннім Саламяныя шэрыя вёскі... **Зацвілі, завіліся** ў дэсані Маіх песень лісты і пялёсткі [1, с. 12]; Сёння з вамі на красках-пракосах **Абніму, расцалую** вясну [1, с. 48];

- семантычныя сінонімы – словы, што абазначаюць адно і тое ж паняцце і адрозніваюцца аб'ёмам семантыкі: З усмешкай радаснай і кволай Завяла сіль на верасах, Дзе вербы **хіляцца** дадолу, Дадолу **гнуцца** ў паплавах [1, с.18].

Сінонімы, як і іншыя вобразна-выяўленчыя сродкі паэтычнага маўлення, з'яўляюцца складальнікамі вобразнасці. Дзеясловы-сінонімы ў вершах П. Труса падабраны так, што агульнасць іх семантыкі дапаўняецца аднолькавай колькасцю складоў, адным і тым жа націскным складам, паўтарэннем прэфіксаў: Ой, у полі тры таполі На яр **пахіліліся**. Нізка **нахіліліся** [1, с. 35]; Гэта звоніць малатарня гулкім рогатам з грудзей, Дзе-нідзе ўжо сячкадня **загамоніць, загудзе** [1, с. 45]; Праімчалі дні-сонцавеі, і гаі **адцвілі, адзвінелі...** Ветры буйныя сум паразвеялі, Як туман залаты па вясне [1, с. 12].

Як відаць з прааналізаваных прыкладаў, ужыванне дзеясловаў-сінонімаў ў вершах сведчыць перш за ўсё пра майстэрства П. Труса выкарыстоўваць іх, выяўляючы пры гэтым розныя формы іх ужывання і самыя разнастайныя функцыі – узмацнення, удакладнення і акцэнтацыі семантыкі асобных слоў.

Мова кожнага пісьменніка – гэта сістэма па-мастацку асэнсаваных агульнаўжывальных і індывідуальных моўных сродкаў, якая служыць для выражэння ідэй, думак, пачуццяў пісьменніка ў мастацкім творы. Асноўным элементам мовы пісьменніка з'яўляецца слова. Ад таго наколькі ўдала ён карыстаецца гэтым словам залежыць дакладнасць, індывідуальнасць і непаўторнасць адлюстравання з'яў рэчаіснасці. Багацце мовы пісьменніка характарызуецца колькасцю слоў, глыбінёй і разнастайнасцю індывідуальнага аўтарскага выкарыстання іх спалучальных магчымасцей, сэнсавых адценняў, гукапісных і выяўленчых сродкаў. Нягледзячы на тое, што П. Трус пражыў такое кароткае жыццё і падараваў нам невялікую колькасць сваіх твораў, яго з поўным правам можна лічыць мастаком слова.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Трус, П. Выбраныя творы / П. Трус. – Мн.: Беларусь, 1967. – 143 с.